

Yhteiskuntatieteilijät evoluutioteorian asialla

Osmo Kivinen

Yhteiskuntatieteissä Charles Darwinin työtä ei aina ole oikein ymmärretty. Siinä mielessä J. P. Roos ja Anna Rotkirch ovat tärkeällä asialla kaksiosaisessa artikkelissaan "Evoluutioteorian huomioimisesta sosiologian ihmisenäkemyksessä" (*Tieteessä tapahtuu* 1&2/2003). Jostain syystä heidän kirjoituksensa kärki on kuitenkin konstruktiossa nimeltä "yhteiskuntatieteiden standardimalli", jolla – näin he väittävät – rakennetaan vastakkainasettelua 'luonnon' ja 'yhteiskunnan' välille ja jonka avainsana heidän mukaansa on konstruktio.

Kirjoittajat esittävät myös viiden väittämän listan siitä, mitä tuo heidän mukaansa yleisesti kannatettu malli pitää sisällään. Omalta kannaltani esitetyt väittämät ovat kuitenkin niin outoja, etteivät ne anna aihetta eritellympiin kommentteihin. Itse asiassa koko tuo kirjoittajakaksikon tuttavallisesti koodilla YSM kutsuma malli näyttää lähinnä vain helpon kritiikin kohteeksi tarvittavalta "straw man"-konstruktiolta, jonka kaatamiseen kaksiosaiseksi venähtäneen puheenvuoron vertainen vaiva on aivan ylimitoitettu.

Jostain käsittämättömästä syystä Roos ja Rotkirch haluavat lukea myös minut yhdessä *Totuus, kieli ja käytäntö* kirjan toisen kirjoittajan (Kivinen & Ristelä 2000) kanssa tuommoisen mallin kannattajiin: "Välillä YSM ulotetaan myös siihen, että 'luonto' ja luonnontieteet ovat tulkinnallisesti riippuvaisia ja sopimuksenvaraisia. Esimerkiksi Kivinen ja Ristelä (2000) esittävät, että vaikka ulkoinen maailma olisikin olemassa meistä riippumatta niin sitä koskevat tieteelliset väitteet ovat kontingentteja." (Roos ja Rotkirch 2003 a, 33). Siihen mihin YSM ulotetaan tai ollaan ulottamatta, en siis ota kantaa. Mutta sitä en ymmärrä, mitä vikaa on esittää, että ulkoinen maailma on meistä riippumatta olemassa ja että sitä koskevat tieteelliset väitteet ovat ehdollisia ja tarkentuvia.

Polemiikkinsa jatkossa Roos ja Rotkirch (2003a, 36) antavat ensin vähän aplodeja siitä, että Risto "Heiskalan konstruktionismiin verrattuna Kivisen ja Ristelän (2000) pragmatismi antaa ihmismielen evoluutiolle enemmän tilaa", mutta päätyvät sitten oman mielensä mukaiseen täyskaatoon. He näet väittävät, että Kivisen ja Ristelän "yritys kaatuu... rortylaisen äärimmäiskonstruktionistisen 'uuspragmatismien' sekoittamiseen perinteisen pragmatismien edustamaan ruumiillistuneeseen toimintateoriaan." Deweyläistä käsitystä inhimillisestä toiminnasta olemme tosiaan käsitelleet *Totuus* -kirjassamme (Kivinen & Ristelä 2000) ja pidänkin sitä erinomaisena lähtökohdana kehitellä pragmatistisia näkökulmia ihmisten yhteistoimintaan ja sosiaaliseen elämään. Sivumennen sanoen jälkimmäisen, siis sosiaalisen elämän ymmärrän myös sosiologian aidoksi tutkimuskohteeksi. John Deweyn 1900-luvun alkupuolella kehittämät ajatukset kaipaavat kuitenkin täydennyksekseen esimerkiksi Donald Davidsonin ja Richard Rortyn naturalistisesti ja antirepresentationalistisesti vahvoja näkemyksiä tiedon, kielen ja ulkomaailman keskinäissuhteista.

Rorty: läpeensä darwinilainen

Roosille ja Rotkirchille esimerkiksi Steven Pinkerin teoksen *The Blank Slate* lailla kansantajuistettu darwinilainen ajattelu edustaa selkeästi hyvää ja oikeata, Richard Rortyn äärimmäiskonstruktionistisiksi uumoillut ajatukset taas pahaa ja väärää. Se Rorty, jota itse olen lukenut, on kuitenkin ajatuksiltaan läpeensä darwinilainen naturalisti, mikä näkyy myös siinä, miten hän ymmärtää inhimillisen tiedonhankinnan ja tutkimuksen (esim. Rorty 1998, 1999).

Kuten Rorty sanoo, pragmatistit ovat hylänneet kartesiolais-lockelaisen kuvan mielestä ja ottaneet sen sijaan lähtökohdakseen darwinilai-

sen käsityksen ihmisistä, elävinä organismeina, jotka eläinten lailla tekevät parhaansa tullakseen toimeen ympäristössään. Sanat kuuluvat niihin välineisiin, joita nämä viisaat eläimet ovat tähän tarkoitukseen kehittäneet. Vasarat, aseet ja sanat ovat kaikki työkaluja, joilla ihmiset yrittävät tarvittaessa tulla toimeen ympäristönsä, muiden ihmisten ja itsensä kanssa.

Rortyn mukaan järkeenkäypä lähtökohta on, että useimmat seikat ajassa ja tilassa ovat sellaista syiden aiheuttamia, joihin ei sisälly ihmisten mielentiloja. Maailma voi olla ihmisten ulkopuolella, mutta maailmaa koskevat kuvaukset eivät. Maailmaa koskevat väitteet voivat olla tosia tai epätosia, mutta maailma sellaisenaan, kuvauksista riippumatta, ei voi. Maailma ei kerro meille, mitä kielipeliä pelata. Se ei puhu, eikä tarjoa ihmisille kieltä puhuttavaksi. Vain muut ihmiset tekevät sen. Maailma voi, sen jälkeen kun olemme ryhtyneet johonkin kielipeliin ja ohjelmoineet itsemme kielellisesti, saada meidät esimerkiksi pitämään kiinni joistakin uskomuksista niin kauan kuin ne luotettavasti ohjaavat meidät sinne, mihin pyrimme tai auttavat meitä saamaan, mitä haluamme.

Deweyläis-rortylaiset pragmatistit ovat siis antirepresentationalisteja, jotka eivät ymmärrä tietämistä näkemisen metaforan kautta. Ihmisen mieltä ei pidetä minään sisäisenä silmänä, peilinä tai vastaanottimena, johon heijastuisi kuva olioiden todellisesta luonteesta. Pragmatistit käsittelevät ihmisen naturalistisesti, osana ympäristöä ja ympäristönsä kanssa vuorovaikutuksessa toimivana ruumiillisena organismina, jolle tieto on ennen kaikkea väline maailmassa selviämiseen ja ongelmien ratkaisemiseen, ei maailman esittämiseen.

Kieli, ajattelu ja luontumukset

Roos ja Rotkirch viittaavat hyväksyvästi metodologista relationalismia käsittelevään artikkeliimme (*Kivinen & Ristelä 2001*), jossa korostamme sitä, miten huomattava osa ihmisten toiminnasta on luontumusten varaista ja tuomme esiin muun muassa sen Michel Polanyin muotoileman ajatuksen, että ihmiset osaavat paljon enemmän kuin osaavat pukea sanoiksi. Näiltä osin ajattelumme onkin kommentaattoreidemme mielestä hengeltään C. S. Peircen ja James Deweyn klassisen pragmatismen mukaista ja antaa sijaa ihmisen evoluutiota koskeville toimintaperiaatteille. Roosin ja Rotkirchin (2003a, 37) seuraavaksi muotoilema väite, että olisimme

”sitä mieltä, että ihmisen mielen ja tietoisuuden kuvaaminen kielellä vasta tekee siitä yhteisöllistä”, ei valitettavasti aukea minulle. Erityisen raskauttavana Roos ja Rotkirch joka tapauksessa pitävät sitä, että yhdymme ”Rortyn näkemykseen siitä, että ‘ajattelu ei voi olla mitään kielenkäytöstä poikkeavaa’...”

Richard Rorty todellakin ottaa lähtökohdaksi Wilfred Sellarsin lausuman ”all awareness is a linguistic affair”, kun hän puhuu holistisesti ymmärrästä kielen ja ajattelun suhteesta. Kysymys on siitä, ettei meillä ihmisillä tutkijoina ja tiedonhankkijoina voi olla jostakin kohteesta muuta tietoa kuin se tieto, jota saamme käyttäessämme kieltä, jolla kuvaamme kyseisen kohteen. Rortyn puolustaman antiessentialistisen näkökulman ydin on siis siinä, että ihmisillä ei ole mitään muuta tapaa poimia jotakin kohdetta muusta maailmankaikkeudesta kuin kuvata sitä muihin objekteihin suhteutettuna. Eikä kai muutoinkaan ole mielekästä ajatella, että joku voisi varta vasten ajatella asioita tietämättä itse, mitä hän ajattelee. Etenkin tieteellisen ajattelun voi edellyttää olevan jotakin asianomaiselle itselleen täsmällisesti käsitettävää ja niin muodoin kielellistä. Sen sijaan ihmisten muu osaaminen on varsin usein ei-kielellistä.

Gilbert Rylen käsitteitä väljästi soveltaen tietäminen (knowing that) ja osaaminen (knowing how) onkin syytä pitää selvästi toisistaan erillään. Suurin osa luontumuksiksi (habit) ruumiillistuneesta osaamisesta on ei-kielellistä. Ihmiset osaavat monia asioita (kuten puhua äidinkieltään) kykenemättä silti kertomaan niitä sääntöjä ja periaatteita (kuten kielioppia), joihin tämä toiminta perustuu. Osaaminen ei palaudu tietämiseen. Suurimman osan teoistaan ihmiset tekevät ilman, että he koko ajan kuvailisivat tekemisiään itselleen artikuloituna ajatteluna. Käyttäytyminen voi olla monin tavoin järjestettyä, vaikka asianomainen toimija ei säestä sitä selkeästi artikuloituilla sisäisillä suunnitelmilla tai kommentailla. Me osaamme ajaa autoa ruuhkaisuilla kaduilla moitteettomasti artikuloimatta ajatustakaan ajamisesta. Vasta kun toiminta estyy, saatamme ryhtyä ajattelemaan itse tekemistämme.

Kielen ja siten myös ajattelun oppiminen on yksi niistä tavoista, joilla yhteisön tavat välittyvät yksilön luontumuksiin. Esimerkiksi se, että ihmiset ovat tietoisia joistakin psykologisista tiloistaan, ei ole sen kummempaa kuin se, että he kykenevät raportoimaan vaikkapa oman kehonsa tiloista, kuten siitä, että jaloissa veri kiertää huonosti tai että ruumiin lämpö on nous-

sut. Tällaiset raportoinnit ovat tulosta siitä, että ihmiset ovat oppineet käyttämään asianmukaisia termejä asianmukaisissa yhteyksissään. Kyky raportoida on osoitus kyvystä oppia käyttämään kieltä. Se ei ole osoitus kielestä riippumattoman tietoisuuden olemassaolosta.

Ajattelu, samoin kuin mieli ja tietoisuus, voidaan ymmärtää vain toiminnassa osana organismien ja ympäristön vuorovaikutusta. Sanat eivät ole representaatioita (esityksiä), vaan sellaisen kausaalisen verkoston solmukohtia, joka yhdistää ihmisorganismien ja ympäristön. Uskomukset on mielekästä operationaalistaa toimintatavoiksi. Silloin kysymme, missä tarkoituksessa mistäkin uskomuksesta on hyödyllistä pitää kiinni. Kaikki 'asioista' antamamme kuvaukset ovat yhteydessä tarkoituksiimme. Näin ollen meidän olisi aina syytä tietää voiko jokin toinen kuvaus olla hyödyllisempi tätä nimenomaista tarkoitusta varten kuin se, jonka juuri annoimme. Kun eri sanastot ajatellaan työvälaineiksi eri päämääriä tavoiteltaessa, ei ole erityistä syytä kantaa huolta sanastojen keskinäisyyksistä. Kukin sanasto (tai teoria) on työkalu tiettyyn tarkoitukseen.

Miksi innostua Pinkeristä?

Valitettavasti käytettävissä oleva tila ei salli tehdä perusteellisemmin selkoa siitä, mistä kaikesta tärkeästä deweyläis-rortylaiseksi kutsumassani pragmatistisessa ajattelussa on kyse (esim. *Kivinen & Ristelä* 2000, 2001 ja 2003.) Tila ei myöskään salli puuttua Roosin ja Rotkirchin bourdieulaisestä habituksen käsitteestä virittämään keskusteluun, jota on kuitenkin syytä jatkaa toisessa yhteydessä.

Kaiken kaikkiaan jään hyvässä darwinilaisessa hengessä vain hieman aprikoimaan, josko on silkkää sattumaa, että juuri Steven "Amerikan Ahmavaara" Pinkerin sinänsä helppolukuinen ja hyvinkin biologiala popularisoiva teos on

osunut J. P. Roosin ja Anna Rotkirchin keskeiseksi lähteeksi. Pinkerin kritiikkinsä kohteeksi valitsema "tyhjä taulu" -ihmiskäsitys on näet myös sellainen fiktio, jota tuskin kukaan voi vakavissaan kannattaa, ja muutoinkin se on Roosin ja Rotkirchin kritisoiman YSM:n lailla likimain itsestään omaan mahdottomuuteensa kaatuva "straw man" -konstruktio, jonka kanssa puuhastelu on vain turhaan tärvätä tähdellisenkin sanottavan.

KIRJALLISUUTTA

- Kivinen, Osmo & Ristelä, Pekka (2000): Totuus kieli ja käytäntö. Pragmatistisia näkökulmia toimintaan ja osaamiseen. WSOY, Helsinki.
- Kivinen, Osmo & Ristelä, Pekka (2001): "Pragmatistisia näkökulmia tiedonhankintaan ja toimintaan. Metodologinen relationalismi käytännön toiminnassa". *Sosiologia* 38 (4): 249-259.
- Kivinen, Osmo & Ristelä, Pekka (2003): "Pragmatistisia näkökulmia konstruktivistisiin oppimiskäsityksiin". *Psykologia* 38 (1): 4-11.
- Pinker, Steven (2002): *The Blank Slate. The Modern Denial of Human Nature*. Allen Lane, London.
- Roos, J.P. & Rotkirch, Anna (2003a): "Habituksen paluu? Evoluutioteorian huomioimisesta sosiologian ihmisenäkemyksessä (osa 1)". *Tieteessä tapahtuu* 21 (1): 33-41.
- Roos, J.P. & Rotkirch, Anna (2003b): "Habituksen paluu? Evoluutioteorian huomioimisesta sosiologian ihmisenäkemyksessä (osa 2)". *Tieteessä tapahtuu* 21 (2): 33-37.
- Rorty, Richard (1998): *Truth and Progress*. Philosophical Papers, Volume 3. Cambridge University Press, Cambridge.
- Rorty, Richard (1999): *Philosophy and Social Hope*. Penguin Books, Harmondsworth.

Kirjoittaja toimii professorina ja johtajana Turun yliopiston Koulutussosiologian tutkimuskeskuksessa.